

DIFERITE CHIAȚ ȘI DUPĂ MOARTE. TREI MORMINTE DIN CIMITIRUL MEDIEVAL AL BISERICII MANEA BRUTARU

Diana Somu*
Ioana Manea**

Cuvinte cheie: *necropolă, Evul mediu târziu, București, biserică, bioarheologie.*

Key words: *burial ground, late Middle Ages, Bucharest, church, bioarchaeology.*

Rezumat: *Cercetările arheologice desfășurate între 2020-2021 în incinta Bisericii Sf. Nicolae – „Manea Brutaru” din București au dus la descoperirea a 117 morminte și a altor 34 de reînhumări. Lăcașul de cult, ce datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, suprapune o necropolă cu patru faze de folosire, necropolă care nu poate fi datată mai târziu de ridicarea bisericii din cărămidă – 1787. Dintre cele 117 morminte, mai puțin de jumătate aveau inventar funerar, iar trei indivizi de sex feminin prezentau inventar bogat raportat la restul mormintelor. Două dintre acestea, mai exact M46 și M66 au avut podoabe de păr realizate din material textil, ace de păr și mărgelile de sticlă, iar M90 reprezintă un caz particular deoarece a fost înmormântat într-o criptă (C1) ce se află în zidul Z3 al bisericii pe latura de vest. Lucrarea de față este un studiu de bioarheologie care dorește să verifice dacă prezența inventarului poate fi corelată cu o stare de sănătate mai bună a celor trei defuncte.*

Abstract: *Archaeological research carried out between 2020-2021 inside the Church of St. Nicholas – “Manea Brutaru” in Bucharest led to the discovery of 117 graves and other 34 re-burials. The church, dating from the second half of the 18th century, overlaps a necropolis with four phases of use, a necropolis that cannot be dated later than the year of building of the brick church - 1787. A big part of the 117 graves had funeral inventory, but three burials of women stand out. Two of them, namely M46 and M66, had hair ornaments made of textile material, hairpins and glass beads, and M90 is a special case because it was buried in a crypt (C1) located in the Z3 wall of the western side of the church. This paper includes a bioarchaeological study conducted on these funerary complexes in order to see if the inventory of the three women can be correlated with a better health.*

Introducere

Cercetările arheologice preventive începute în vara lui 2020 și continuate până în martie 2021 în interiorul Bisericii Sf. Nicolae „Manea Brutaru” au scos la iveală faptul că lăcașul de cult suprapune un cimitir medieval. Cercetarea arheologică preventivă a avut loc ca parte a proiectului de consolidare a bisericii. A fost săpat integral tot interiorul bisericii, excepție făcând zona altarului unde au fost realizate doar trei sondaje în jurul mesei sfinte. Dintre cele 117 morminte cercetate, 55 dintre ele aveau inventar, adică 47% din totalul mormintelor. Cele mai

* Școala Doctorală de Istorie, Universitatea „1 decembrie 1918” din Alba Iulia.

** Muzeul Municipiului București.

des întâlnite piese de inventar au fost monedele și copcile. Selecția celor trei morminte a avut la bază atât starea bună de conservare a scheletelor cât și bogăția inventarului¹. Se traduce cumva bogăția inventarului în starea de sănătate a defunctelor? Au avut parte de o viață relativ mai bună în comparație cu restul populației bucureștene care, în sec. al XVIII-lea, la fel ca întreaga societate românească, este marcată de instabilitate pe toate palierele²?

Scurt istoric

Anterior cercetărilor arheologice nu erau cunoscute date bibliografice sau cartografice despre cimitirul de sub biserica „Manea Brutaru”(Pl. I), însă existau informații despre lăcașul de cult și modul în care aceasta a fost construit.

Cercetarea cartografică nu a putut să ne ofere indicii legate de vechiul cimitir. Pe harta din 1790 al lui Purcel nu se poate distinge existența vreunui cimitir (Pl. II/2).Același lucru se poate afirma și despre planurile lui Borroczyń din 1852 (Pl. I) sau harta lui Pappasoglu din 1871 (Pl. II/3). Trebuie să avem în vedere faptul că încă din anul 1809³ se ia în discuție scoaterea cimitirelor în afara orașului din motive de ordin sanitar. În 1829 se propun locurile pentru noile cimitire⁴, astfel că sectorul verde unde se află și biserica „Manea Brutaru” își va îngropa morții fie în zona Farmazonului⁵ pe Podul de pământ – actuala Calea Plevnei sau lângă cișmeaua lui Mavrogheni⁶ de pe podul Mogoșoaiei alături de locuitorii zonei galbene. Abia în 1850 maiorului Borroczyń îi revine sarcina de a realiza planurile viitoarelor cimitire⁷. Astfel că singurul plan care ar fi fost edificator pentru problema noastră ar fi putut să fie cel din 1790 al lui Purcel care, din păcate, nu menționează cimitirul bisericii.

Istoria bisericii începe în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, mai exact în anul 1777, când trei negustori Gheorghe, Ioan și Manea⁸ din mahalaua Popa Radu ridică o biserică din lemn. La numai 10 ani distanță, se ridică o nouă biserică, de data această din cărămidă, lucru aflat din pisania bisericii⁹. Tot din pisanie aflăm că biserica poartă hramurile Adormirea Maicii Domnului, Sf. Ierarh Nicolae și Sf. Mc. Gheorghe.

În sec. al XVIII-lea era o obișnuință ca boierii, negustorii și breslele de meșteșugari să ridice lăcașuri de cult, pe lângă cele ctitorite de domnitori¹⁰. Odată cu ridicarea bisericii, numele mahalalei se schimbă din Popa Radu în Manea Brutaru, una din explicații fiind aceea că s-a dorit a nu fi confundată cu mahalaua Popa Radu din plasa Gorganului. Dacă cea din urmă avea un număr de 165 de case, mahalaua Popa Radu, viitoare Manea Brutaru, din plasa Podul Mogoșoaiei număra doar 72 de case¹¹.

1. Amintim mormântul M82 în care au fost găsiți o pereche de cercei de aur și un inel; din păcate din schelet s-au păstrat doar dinții.

2. Vezi Lemmy 2017.

3. Beziconi 1972, p. 4.

4. Beziconi 1972, p. 5.

5. Beziconi 1972, p. 5.

6. Beziconi 1972, p. 5.

7. Beziconi 1972, p. 6.

8. Florescu 1935, p. 23.

9. IMR 1965, p. 275.

10. Dinu 2015, p. 139.

11. Giurescu 1967, p. 355.

Biserica este de dimensiuni modeste (lungime interior: 24,7 m x lățime interior între abside 8,00 m), compusă dintr-un pridvor închis, un pronaos supralărgit și un naos trilobat (cu două abside laterale și absida altarului), respectându-se tipul de biserică specific secolului al XVIII-lea din Țara Românească. Pridvorul mai scund și partea din față a pronaosului, peste care se află cafasul, s-au construit cu ocazia reparației din anul 1858.

De asemenea, în curtea bisericii se află o cruce a lui Manea vătaful vizibilă și astăzi. Mai aflăm că biserica avea două clopotnițe, una mica dăruită tot de vătaful Manea și una mare construită de Ioan și Ioniță Diac în 1781.

În ceea ce privește cercetarea arheologică (Pl. III) desfășurată între 2020-2021, prilejuită de proiectul de consolidare al bisericii, aceasta a scos la suprafață un număr de 117 morminte (dintre care trei în criptă), 34 de reînhumări și alte 11 complexe diverse (gropi, o instalație de încălzire și un trotuar la intrarea în pridvor). Deși au fost identificate mai multe niveluri/etape de înmormântare, din punct de vedere stratigrafic nu se deosebesc mai multe unități stratigrafice care să fie străpunse de gropile mormintelor, ci un singur nivel (US 1013), comun celor patru zone ale bisericii: altar, naos, pronaos și pridvor. Acest strat este compus dintr-un strat de pământ cafeniu ce începe la -0,47/-0,58 m față de punctul 0, materializat pe treapta ce face trecerea dinspre naos către altar.

Din punct de vedere stratigrafic au fost identificate patru niveluri comune celor patru zone ale bisericii și anume: US 1010 (nivel mortar amestecat cu cărămidă: -0,31/-0,7 – 0,37/-0,19 m), US 1011 (pământ pigmentat cu mortar: -0,38/-0,19 – 0,42/0,27 m), US 1012 (nivel de mortar de la faza de construire: -0,43/-0,27-0,50/-0,47 m) iar ultimul este US 1013.

Context arheologic

Mormântul 46 (pl. IV/5) **Suprafață:** naos. **Orientare:** 225°SV. **Sex:** feminin. **Poziție:** individ în decubit dorsal, membrul superior stâng așezat pe piept, orientat spre humerusul drept, iar membrul superior drept îndreptat spre mandibulă, cu mâna poziționată pe stern. Craniul încă prezenta fire de păr pe lobul parietal și cel occipital. **Inventar:** Pe stern a fost identificată o monedă¹². În jurul craniului, scheletul avea podoabă (Pl. IV/6) formată din trei componente, una din bumbac și catifea, una din material cusut cu mărgelile de sticlă și ace de prindere¹³. Lângă humerusul stâng se află câteva vertebre, fragmente de oase și o ulnă care nu aparțin lui M 46. În întregul complex funerar s-au găsit 11 cuie de sicriu. **Relații stratigrafice:** lângă individul din mormântul 46 apar două schelete reînhumate M 46A, M 46B și deranjează M 45.

Mormântul 66 (Pl. V/7) **Suprafață:** pronaos 1. **Orientare:** 280° VNV. **Sex:** feminin. **Poziție:** Individ în decubit dorsal, craniul este aplecat spre stânga, poziția membrelor superioare și inferioare nu se poate stabili, deoarece este tăiat dezidul nr. 2 în zona cutiei toracice. **Inventar:** Scheletul prezintă în jurul capului o coroniță (Pl. V/8) formată din material textil și ace de prindere. **Relații stratigrafice:** Mormântul 66 suprapune M 76.

Mormântul 90 (Pl. VI/9) **Suprafață:** pridvor 2. **Orientare:** 223° SSV. **Sex:** feminin. **Poziție:** Individ în decubit dorsal, scheletul a fost identificat în cripta 1 aflată în structura

12. Materialul numismatic este în curs de restaurare și analiză.

13. Vezi Tabelul 1, analizele XFR au fost realizate de dr. Dragoș Mirea.

fundăției zidului bisericii, conservat destul de precar. Măinile erau așezate pe bazin. Scheletul a fost deranjat de rădăcini de copac crescute în jurul oaselor. **Inventar:** în zona craniului, pe partea stângă a fost descoperit un cercel din sticlă (Pl. VI/10), cu o verigă din bronz și în zona pieptului au fost identificate copci de tip moș-babă. Părea că prezintă în zona gâtului urme de material pe care a fost prinsă o monedă. **Relații stratigrafice:** cripta¹⁴ (Pl. VII/11) în care a fost depus defunctul a fost surprinsă în zidul 3¹⁵ al bisericii și prezintă în partea superioară un arc de descărcare din cărămidă, menit să preia greutatea zidului. Arcul de descărcare este format din aproximativ 13 cărămizi dispuse pe cant în poziție verticală sau oblică, iar în interior suprafața criptei este fățuită (Pl. VII/12). Cripta este așadar anterioară construcției bisericii, iar faptul că zidul pronaosului a fost construit peste criptă fără ca aceasta să fie distrusă, marchează importanța acesteia pentru comunitate, dar și pentru ctitori.

Inventarul funerar și moda feminină

Preferința pentru anumite bunuri este determinată și de ierarhia socială, de aceea unele produse, în cazul nostru elementele de vestimentație și podoabă, pe lângă rolul lor funcțional au și o componentă simbolică. În societate, elitele erau cele care stabileau moda¹⁶ și preferința pentru anumite bunuri, iar restul indivizilor practicau un fel de conformism. În acest tip de comportament intervine psihologia de grup¹⁷ care îi determină să dorească să se integreze, iar, în cazul de față, acceptarea respectivilor era condiționată și de posesia anumitor elemente de vestimentație sau podoabă. Oricum, putem să afirmăm că vestimentația are componente ce țin de uniformizare, imitație și diferențiere socială. Toate cele trei pot fi puse pe seama dorinței de integrare, de adaptare la anumite standarde socio-economice și de validare.

În citatul următor, extras dintr-o lucrare despre moda din Țara Românească¹⁸, se prezintă portul femeilor din mahalalele bucureștene care sunt inspirate de cel al doamnelor din înalta societate:

„Femeile vor avea părul lung, acoperit de mahramă, iar pe corp vor îmbrăca rochii lungi, largi, mai strâmte în zona bustului. Dedesubt aveau nelipsiții șalvari. Peste această rochie obișnuiau să poarte ilicul brodat sau fermeneaua. De multe ori, în locul rochiei lungi aveau acea bluză de borangic, brodată, numită ciupag peste care puneau ilicul. Șalvarii erau nelipsiți, iar talia era marcată de un șal lat și lung. Evident că textilele erau mult mai ieftine. Purtau postav, borangic și pânză. Uneori vor împrumuta acel veșmânt numit pipiri, dar cu broderie în fir de bumbac. Aceste motive florale vor cunoaște transformări, geometrizându-se în portul popular al secolului al XIX-lea. Constatăm că un obiect de podoabă este comun portului orășenesc și portului popular; pentru secolele XVIII, XVIII și XIX. Aceasta este paftaua, accesoriu vestimentar ce poate pune în lumină diferențele social-economice mai mult decât costumul în sine. Podoabele, ca și costumul, sunt un limbaj social, pentru că prin bogăție și rafinament transmit date despre purtător. Podoaba este, în același timp, una dintre cele mai vechi forme ale expresiei vizuale și estetice ale omului.”

14. Dimensiuni: Lungime perete N: 1,15 m, Lungime perete de S: 0,90m, lățime aproximativ 0,45 m, înălțime aproximativ 0,45m.

15. Zidul dintre pridvor și pronaos.

16. Ene 2015, p. 69.

17. Barry 2004, 194.

18. Ene 2015, p. 69-70.

Pornind de la cele două coronițe descoperite, se poate spune că acestea aveau, pe lângă funcția estetică și rol de susținere a coafurii. Puteau fi purtate împletite cu părul sau peste o năframă care le acoperea părul. Defuncta din criptă avea cercei, iar peste cămașă sau bluză a purtat un ilic sau pipiri (veșmânt, lung, fără mâneci, purtat peste rochia de jupâniță¹⁹), judecând după copcile de tip „moș și babă” descoperite în zona pieptului.

Nr. Crt	Piesa	Compoziție identificată
1	M46 ac prindere coroniță	Cu – 80,3%±0,36; Pb – 14,72%±0,06; Zn – 3,04%±0,003; Fe – 0,57%±0,01; Aliaj de alamă cu plumb pentru maleabilitate
2	M66 ac prindere coroniță	Cu – 53,36%±0,36; Pb – 28,13%±0,06; Zn – 15,49%±0,03; Fe – 1,32%±0,01; Aliaj de alamă cu plumb pentru maleabilitate

Tabel 1. Compoziția chimică a acelor provenite din coronițele celor două defuncte²⁰.

Cronologie relativă

Din primele rezultate putem spune că necropola a avut patru faze de folosire, punct terminus 1787. Din punct de vedere stratigrafic cele trei morminte fac parte din prima fază de utilizare a necropolei. Fundațiile de cărămidă ale Bisericii au deranjat mai multe morminte, pe toate laturile, ceea ce indică faptul că la acest moment nu am surprins nici măcar una dintre limitele vechiului cimitir.

Ionescu Gion²¹, preluat apoi de George Florescu²² face o mențiune despre existența în mahalaua Popa Radu a unei biserici mai vechi, din lemn, edificată la 1777. Este posibil ca sursa primară să fie lucrarea „Istoria Valahiei politice și geografice de la așezarea ei cea mai veche până la anul 1774²³” a fraților Tunsuli²⁴

Pe parcursul cercetărilor nu au fost identificate zidurile fundației primei biserici construite în 1777. Este adevărat că despre prima biserică avem mențiunea că ar fi fost din lemn, însă este greu de crezut că nu ar fi avut măcar fundațiile din piatră sau cărămidă. Totodată, nu am identificat niciun nivel cu urme de lemn carbonizat sau mineralizat care să indice existența în perimetrul cercetat a acestei prime biserici.

Va trebui în consecință să tratăm cu prudență informația cu privire la datarea primei biserici din lemn. E posibil ca anul 1777 să nu fie data ctitoririi bisericii ci o dată la care aceasta este consemnată.

Facem aceste precizări întrucât sunt doar 10 ani între ctitorirea celor două biserici de către același ctitor, acest lucru fiind neobișnuit în lipsa unui eveniment care ar fi condus la distrugerea edificiului (cutremur, incendiu).

19. Ene 2015, p. 116.

20. Măsurători XRF realizate cu un aparat SkyRay Instruments Genius 3000 de către Dragoș-Alexandru Mirea, căreia îi mulțumim și pe această cale.

21. Ionescu Gion, 1899, p. 199

22. Florescu 1935, p. 23.

23. Pădureanu 2006, p. 803

24. Florescu 1997, p.18

Nu cunoaștem la acest moment nici legătura dintre această presupusă primă biserică și cimitirul cercetat de noi.

În ceea ce privește cele trei complexe funerare prezentate, două dintre defuncte au avut câte o monedă depusă după tradiție, așa numitul „ortul popii”. După restaurarea și analizarea acestora se va putea determina limita inferioară a palierului cronologic atribuit complexelor.

Proiectul de cercetare de la Biserica „Manea Brutaru” este în curs de reluare, iar în campaniile din anii 2022-2023 se va cerceta zona de jur-împrejurul acesteia.

Metodologia analizei antropologice

Analiza antropologică a presupus întinderea scheletelor în poziție anatomică²⁵, înregistrarea stării de reprezentare²⁶ și cea de conservare a scheletelor²⁷, înregistrarea caracteristicilor legate de aspectele tafonomice (animale, rădăcini de plante, distrugeri produse de reînhumări/distrugerea mormintelor, intervenții antropice)²⁸; profilul demografic: numărul de indivizi, categorii de sex și vârstă; stare de sănătate²⁹: boli dentare (carii, pierderi antemortem, abcese, hipoplazia emailului dentar, uzura molarilor), boli infecțioase, boli metabolice, leziuni cribrotice, leziuni perimortem/postmortem; stresul ocupațional/biomecanic (observarea unor markeri musculo-scheletici).

În ceea ce privește determinarea vârstei, am utilizat diverse metode precum sinostoza suturilor craniene³⁰, sinostoza epifizelor³¹, simfiza pubică³², capetele sternale³³, suprafețele auriculare³⁴ și uzura dentară³⁵. Rezultatele acestor metode au fost contorizate, iar scorul final a indicat vârsta biologică a individului la momentul decesului.

Pentru identificarea sexului indivizilor am utilizat trăsăturile craniene sau cele pelvine³⁶.

Analiza antropologică

Mormântul 46

Cu această notație se păstrează resturile osteologice ale unui individ adult având toate segmentele scheletului reprezentate, relativ bine conservate. Din craniu se păstrează masivul facial cu frontalul și maxilarul intact, fragmente din parietale, occipital și temporare, ambele stânci temporare (doar cea dreaptă păstrează arcul zigomatic și mastoida). Maxilarul păstrează aproape toată dentiția, cu excepția I¹, C și PM¹ stânga. Mandibula păstrează dentiția aproape complet, excepție făcând M₁D și M₂S (pierduți antemortem). Din scheletul postcranian se păstrează ambele clavicule, cu excepția capătului sternal al celei stângi, numeroase fragmente de

25. White *et alii* 2011.

26. Buikstra, Ubelaker 1994.

27. Connel 2008, p. 9-11.

28. Buikstra, Ubelaker 1994, p. 95-106.

29. Ortner 2003; Mann, Hunt 2006.

30. Buikstra, Ubelaker 1994, p. 32-35.

31. McKern, Stewart 1957; Albert, Maples 1995, p. 623-633.

32. Ubelaker, Volk 2002, p. 19-24.

33. Ișcan, Loth, Wright 1985, p. 853-863.

34. Lovejoy *et alii* 1985, p. 1-14; Buckberry, Chamberlain 2002, p. 231-239.

35. Lovejoy 1985, p. 47-56.

36. Buikstra, Ubelaker 1994, p. 16-21.

coaste și corpuri vertebrale, manubrium și jumătatea superioară a corpului sternal, iar omoplații păstrează doar cavitățile glenoide și procesul coracoid stâng. Din ambele coxale lipsesc ischium și osul pubian, iar osul sacrum păstrează doar *ala* stângă. Membrele superioare și inferioare prezintă distrugerii atât ale suprafeței corticale ale oaselor, dar și ale epifizelor proximale și distale. Humerusul drept are epifiza proximală distrusă, ambii epicondili mediani lipsesc, iar cei laterali prezintă eroziuni. Cubitusul și radiusul stâng sunt întregi, iar pe partea dreaptă lipsesc capetele distale. Oasele mânilor sunt incomplete, dar se poate identifica o parte din oasele carpiene, metacarpiene și falangele proximale și intermediare. Femurele sunt întregi, dar ambele prezintă distrugerii la nivelul marelui trohanter și condilul medial. Se păstrează ambele rotule. Tibiile au tuberozitățile tibiale distruse, iar cea stângă are distrusă și maleola medială. Ambele peronee au capetele proximale distruse, iar cel stâng prezintă o spărtură la nivelul pătrimii proximale. Din oasele picioarelor se păstrează parțial tarsienele, metatarsienele și o parte din falangele proximale. Talusul drept este întreg, dar cel stâng prezintă eroziuni, iar calcaneeele au tuberozitățile distruse. Se mai păstrează un corp clavicular stâng al unui alt individ.

Vârsta la momentul decesului a fost determinată în baza observațiilor făcute asupra capetelor sternale și a suprafețelor auriculare, fiind cuprinsă în intervalul 33-46 de ani. Trăsăturile craniene, marea incizură sciatică și prezența unui sulcus preauricular moderat dezvoltat au indicat sexul feminin. Sulcusul preauricular este considerat ca fiind cauzat de întinderea ligamentelor sacro-iliace ventrale în timpul parturițiilor, dar studiile recente au atestat recurența acestui sulcus preauricular mai puțin pronunțat și în cazul indivizilor de sex masculin³⁷.

Patologii:

- dentare: carii intermediare care au avansat ocluzal pe M_2 dreapta și M_1 stânga (pl. VIII/15), pierderi antemortem cu resorbție completă a alveolelor dentare a M_1 dreapta și M_2 stânga (Pl. VIII/13,15), depuneri considerabile de tartru pe dentiția maxilară și mandibulară, mult mai accentuată pe partea dreaptă, inclusiv pe suprafața ocluzală a molarilor (Pl. VIII/13), resorbție considerabilă a osului mandibular și maxilar, atriție accentuată a M_1 stânga și parodontoză³⁸. De asemenea, maxilarul prezintă diastema (strungăreață) la nivelul incisivilor centrali și hipodontie, lipsind ambii incisivi laterali permanenți. Mai mult, caninii permanenți sunt incluși, cel drept parțial, iar cel stâng complet, dar se păstrează un rest radicular al unui dinte decidual, posibil al caninului decidual drept (Pl. VIII/14).

- osteoartrită prezentă sub forma unei deformări a marginilor epifizelor proximale ale humerusului, radiusului și cubitusului dreapta (Pl. VIII/17), iar pe partea stângă se observă la capetele distale ale oaselor amintite. Tot distal se observă deformări ale marginilor epifizelor femurelor, tibiilor și ale peroneului stâng. Această degenerare este specifică vârstei înaintate și se manifestă prin distrugerea cartilagiilor prezente la nivelul articulațiilor³⁹.

- boli infecțioase: sifilis. Numeroase segmente ale scheletului prezentau osteoperiostită sub formă de depozite de os reactiv (striații longitudinale și microporozitate, dar și mici excrescențe osoase). Ca răspuns la hipervascularizarea zonei, au fost produse noi celule osoase care au modificat

37. Karsten 2017, p. 604-608.

38. Ortner 2003, p. 593.

39. Ortner 2003, p. 545-560.

suprafața osului de la aspect neted și uniform, la suprafață abrazivă și neregulată⁴⁰. Leziuni tipice pentru infecția cu sifilis au fost observate pe osul frontal, exocranial (două gome sifilitice) (Pl. IX/18), maxilar (Pl. IX/19), clavicule (Pl. IX/20), manubrium (Pl. IX/21), corpuri vertebrale (Pl. IX/22), un proces spinos al unei vertebre toracale (pl. IX/23), pe humerusul drept proximal (Pl. IX/24), diafizele ambilor radii (pl. IX/25) și ale ambelor ulne, pe un metacarpian I (Pl. IX/26), pe femurul drept (Pl. IX/27), femurul stâng (Pl. IX/28), *linea aspera* a femurului drept (Pl. IX/29), tibia dreaptă (Pl. IX/30), tibia stângă (Pl. IX/31), ambele peronee și calcaneul drept (Pl. IX/32).

Pe suprafața fragmentelor de occipital și parietale, dar și pe manubrium și o falangă a mâinii drepte se pot observa urme de oxid verde de la obiectele de inventar funerar.

Mormântul 66

Cu această notație se păstrează resturile osteologice ale unui individ adult slab reprezentate, dar relativ bine conservat. Din craniu se păstrează masivul facial, osul frontal (parțial spart), parietalul drept și fragmente din parietalul stâng, un proces stiloid rupt, procesul mastoid drept, maxilarul și mandibula (fără condilul mandibular stâng). Maxilarul și mandibula nu păstrează dinții în alveole. Majoritatea dinților au fost pierduți antemortem, iar alveolele acestora s-au resorbit complet. Astfel, din dentiția mandibulei se păstrează doar restul radicular al caninului drept, iar din cea a maxilarului se păstrează doar PM¹ și C dreapta și I¹ și I² stânga. Din scheletul postcranial se păstrează jumătățile sternale ale ambelor clavicule, cavitățile glenoide cu procesele coracoide și marginea laterală a omoplatului stâng, manubrium și corpul sternului (prezintă foramenul sternal) (Pl. X/40). Din coloana vertebrală se păstrează doar corpurile vertebrale ale majorității vertebrelor, mai puțin prima vertebră cervicală. Corpurile vertebrale cervicale păstrate au marginile erodate. Vertebrele lombare L2-5 se păstrează aproape integral, lipsind doar o parte din procesele transversale. Coastele sunt fragmentate și relativ bine reprezentate, iar capetele sternale prezintă excrescențe osoase mai mari de 3 cm cauzate de înaintarea în vârstă. Coxalul drept este complet, din cel stâng se păstrează doar aripa iliacă, iar osul sacral este păstrat fără suprafața posterioară și marginile laterale ale vertebrelor sacrale S4-5. Din membrul superior drept se păstrează doar humerusul (spart în zona capătul proximal al diafizei și foarte afectat de agenții tafonomici), iar din membrul superior stâng se păstrează atât humerusul, radiusul și cubitusul, cât și carpenele (fără osul scafoid), metacarpenele, falangele proximale și o falangă intermediară. Ambii humeri prezintă apertură septală (Pl. X/43).

Stresul ocupațional/biomecanic: inserțiile musculare ale humerusului, radiusului și ale cubitusului stâng sunt foarte pronunțate, fiind accentuată și marginea interosoasă a radiusului și a cubitusului, toate acestea sugerând o utilizare intensă a brațului.

În acest mormânt s-au mai identificat alte fragmente osoase aparținând altor doi indivizi adulți (un individ de sex feminin și altul cu sexul indeterminabil) și alți trei indivizi subadulți (un *juvenis* și doi *infans I*).

Vârsta la momentul decesului a fost determinată în baza observațiilor făcute asupra capetelor sternale, sinostoza suturilor craniene, simfiza pubică și a suprafețelor auriculare, media finală fiind de 60+ ani. În baza trăsăturilor craniene, a caracteristicilor oaselor coxale, cât și prezența unui sulcus preauricular larg și bine dezvoltat (Pl. X/37), sexul determinat a fost cel feminin.

40. White *et alii* 2011, p. 446; Goodman, Martin 2002, p. 16-19; Zhang *et alii* 2016, p. 1-25.

Patologii:

- dentare: pierderi antemortem numeroase cu resorbția completă a alveolelor dentare, atât pe maxilar (Pl. X/34), cât și pe mandibulă (Pl. X/36), abces poziționat labial față de incisivul I² stâng (Pl. X/35), din respectivul dinte păstrându-se doar un rest radicular. Se înregistrează și uzura fiziologică de tip atriție care a afectat puternic suprafața ocluzală a dinților păstrați, dentina fiind expusă pe întreaga suprafață ocluzală.

- leziuni cribrotice: *cribra orbitalia* prezentă sub forma unei porozități reduse pe suprafața orbitelor (Pl. X/33). Această hiperostoză porotică (*cribra cranii* și *cribra orbitalia*) a fost mult timp asociată cu deficiențele de fier și cu apariția infecțiilor virale și bacteriene, în special în primii ani de viață ai unui individ⁴¹, dar studiile recente au dovedit recurența acestei afecțiuni în cazul indivizilor afectați de anemii de tip hemolitice și megaloblastice⁴², fiind primul semn al apariției acestora. O altă cauză asociată cu formarea de os nou este deficiența de multivitamine precum B12, B6 sau C.

- osteoartrită prezentă sub forma de deformare a marginilor capetelor sternale ale claviculelor (Pl. X/41) (porozitate pe fațetele articulare cu manubrium) și ale vertebrelor (Pl. X/38) (numeroase osteofite crescute în special pe partea stângă ale vertebrelor toracale și lombare). Epifizele proximale și distale ale humerusului, radiusului și cubitusului stâng, oase mâinilor, cât și marginile cavităților acetabulare, marginile suprafețelor auriculare și ale simfizei pubice (Pl. X/39) sunt, de asemenea, remodelate de înaintarea în vârstă.

Pe suprafața tuberozității iliace stângi, dar și pe oasele mâinii stângi (osul semilunar, metacarpianul V și falanga intermediară IV) se pot observa urme de oxid verde de la obiectele de inventar funerar.

Mormântul 90

Cu această notație se păstrează scheletul unui individ adult, foarte slab conservat și reprezentat, în special jumătatea superioară a scheletului postcranian, mare parte din oase fiind afectate de agenții tafonomici (numeroase urme de rădăcini de plante). Din craniu se păstrează masivul facial și osul frontal, ambele stânci temporale (fără procesele mastoide) și zigomaticul stâng. Maxilarul este distrus la nivelul alveolelor molarilor și mare parte din palatul maxilar lipsește, iar din dentiție se pot identifica M¹ drept, ambii premolari dreپți și incisivul lateral, iar de pe partea stângă se păstrează ambii incisivi și cei trei molari (M³ neerupt, observabil în distrugerea osului cauzată de sol). Mandibula păstrează doar corpul mandibular cu spargeri pe hemimandibula dreaptă și alveolele dentare distruse aproape în întregime. Dentiția mandibulară nu se păstrează în alveolele dentare și se pot identifica toți molarii, trei premolari, ambii incisivi centrali, un incisiv lateral și un canin. Majoritatea dinților au emailul dentar exfoliat postmortem, astfel nu se pot face observații privind posibilele patologii dentare. Din scheletul postcranian se păstrează 11 fragmente de corpuri vertebrale puternic erodate, patru fragmente mici de coaste prima vertebră sacrală și jumătatea dreaptă a celei de-a doua, coxalul drept aproape întreg (spart în zona crestei iliace) și pubisul coxalului stâng. Din membrele superioare se păstrează parțial diafizele humerilor și jumătățile inferioare ale radiilor și ale ulnelor, iar din oasele mâinilor se pot

41. Ortner 2003, p. 89-106; Mensforth *et alii*, 1978, p. 1-59.

42. Walker *et alii* 2009, p. 109-125.

identifica opt metacarpiene, opt falange proximale și o falangă distală. Membrele inferioare sunt aproape complete, dar lipsesc capetele proximale ale peroneelor, marele trohanter al ambelor femure și mare parte din oasele picioarelor.

În acest mormânt au mai fost identificate oase aparținând altor doi indivizi: o diafiză de femur foarte slab conservată a unui individ adult și diafiza unui femur și un fragment dintr-o aripă iliacă, ambele aparținând unui individ subadult. Starea de conservare a acestor fragmente a împiedicat realizarea altor observații, dar faptul că aripa iliacă nu prezintă sinostoza cu pubisul și ischium permite determinarea unei vârste aproximative mai mici de 5 ani⁴³.

Vârsta la momentul decesului a fost determinată în baza observațiilor făcute asupra erupției dentare, sinostozei epifizelor, simfiza pubică și a suprafețelor auriculare, media finală fiind de 19-20 ani. În baza trăsăturile craniene, caracteristicilor oaselor coxale și a prezenței sulcusului preauricular (Pl. XI/45) slab dezvoltat sexul determinat a fost cel feminin.

Patologii:

- leziuni cribrotice: *cribra orbitalia* prezentă sub formă de microporozitate pe o suprafață a orbitei stângi mai mare de 1 cm² (Pl. XI/44).

Pe suprafața glabelei, marginea supraorbitală stângă și pe *ala* dreaptă se pot observa urme de oxid verde de la obiectele de inventar funerar.

Concluzii ale analizei antropologice

Pornind de la un material osteologic relativ bine reprezentat și conservat, am determinat sexul indivizilor ca fiind feminin și apartenența la trei paliere diferite de vârstă, anume adult tânăr, adult matur și senil. Toate cele trei individe prezintă sulcus preauricular, cu grade diverse de dezvoltare, semn al parturițiilor. Din punct de vedere paleopatologic, din lotul scheletic analizat, două dintre acestea prezintă afecțiuni dentare - carii, calculus dentar, un abces și pierderi antemortem - cauzate de o igienă orală necorespunzătoare, dar și alte degenerări ale oaselor cauzate de înaintarea în vârstă precum artroza articulațiilor. Alături de patologiile orale s-a înregistrat și un caz de dinți incluși, anume canini maxilari ai individei din mormântul M46. Cauzalitatea acestui tip de dinți incluși are două teorii la bază, anume „teoria ghidării” - un traumatism, o malformație sau absența incisivilor laterali va conduce la includerea caninilor⁴⁴- și „teoria genetică” - factorii genetici sunt cei care influențează apariția acestor anomalii⁴⁵.

În ceea ce privește bolile infecțioase, prezența infecției cu sifilis în spațiul românesc este atestată și documentar. Răspândită în Europa în secolul XV, epidemia se va extinde rapid și în Moldova, Transilvania și Țara Românească. Franz Sulzer scrie în 1782 că principalii purtători ai infecției au fost soldații armatelor străine care au luptat în acest spațiu, austriecii, rușii și polonezii, dar și prostituatele care îi însoțeau⁴⁶. Tot Sulzer menționează tratamentul aplicat celor infectați din Țara Românească care consta în fumuri produse de cinabru pus pe cărbuni aprinși, fum ce provoca o salivă abundentă, însoțit de diferite decocturi⁴⁷. Apariția constantă de noi

43. Schaefer *et alii* 2009, p. 253.

44. Bourzgui *et alii* 2012, p. 219-246.

45. Richardson, Russell 2000, p. 497-501; Šikanjića *et alii* 2019, p. 89-93.

46. Felix 1901, p. 127; Samarian 1938, p. 382.

47. Felix 1901, p. 127.

focare de boli cu transmisie sexuală l-a determinat în 1852 pe domnitorul Barbu Știrbei să înființeze spitale județene în toate județele Munteniei, fapt care a dus la atenuarea efectelor infectării cu sifilis⁴⁸. Alte cazuri de sifilis descoperite în cadrul cercetărilor arheologice desfășurate pe teritoriului Bucureștiului au fost raportate în cadrul cimitirului Bisericii Sf. Sava (Piața Universității). Din cei șapte indivizi raportați, cinci erau de sex masculin, iar pentru doi nu s-a putut determina sexul⁴⁹.

Porozitatea de tip *cribra orbitalia* în două dintre cazurile analizate sunt indicatori ai stresului sistemic⁵⁰. Mai mult, anemiile sunt întâlnite mult mai frecvent în rândul femeilor decât în cel al bărbații din cauza pierderilor de fier în timpul menstruației, sarcinii și a nașterilor⁵¹. Din punct de vedere al stresului ocupațional/biomecanic, inserțiile musculare pronunțate ale membrelor superioare ale individei din M66 sugerează o utilizare intensă a brațelor.

Concluzii generale

Mai mult de jumătate din mormintele cercetate la interiorul Bisericii „Manea Brutaru” nu au avut niciun fel de inventar funerar.

Dintre mormintele cu obiecte de inventar sau accesorii vestimentare, puțin peste jumătate, anume 28 de indivizi aveau fie doar o monedă (~39%), ori doar copci (~5%) sau ambele (~7%) considerându-le pe acestea ca fiind morminte cu inventar comun, sărăcăcios.

Astfel, circa un sfert din numărul total al mormintelor cercetate (~24%) au avut inventar mai deosebit constând în obiecte de podoabă (cercei, inele, mărgelile, pandantive) unele din metale prețioase.

Mormintele analizate de noi intră în această ultimă categorie, deosebindu-se prin gradul mai bun de conservare al oaselor, prezența unor elemente de vestimentație cu materiale perisabile în componență (coronițele descoperite în zona craniului) sau context special precum construcția funerară de tip criptă de cărămidă a individei din mormântul 90. Pornind de la aceste elemente am considerat că cele trei femei au avut un statut economic peste medie.

Urmele de pe oase reflectă exemple tipice de anemie cauzată de stresul sistemic pentru două dintre scheletele analizate aici, dar și infecție de tip sifilis (M 46), iar în aceste cazuri remodelarea oaselor cauzate de respectivele patologii necesită timp. Astfel, se poate vorbi despre perioade de timp suficient de mari între momentul îmbolnăvirii și momentul decesului, cronicizarea bolilor, timp în care aceste femei au beneficiat de îngrijire medicală, trăind practic cu aceste patologii⁵². Accesul la îngrijiri medicale era în strânsă legătură cu bunăstarea materială.

Toate datele indică faptul că cele trei femei ar fi putut face parte din familii aflate în pătura de mijloc a societății.

Cu toate astea, nu au fost ferite de anemii, afecțiuni specifice vârstei (artroza articulațiilor) sau a lipsei igienei orale specifică perioadei respective. Au avut o sănătate bună? Toate datele arată că nu. Au avut însă o viață bună? Se poate că da.

48. Felix 1901, p. 128.

49. Soficaru *et alii* 2015, p. 229-255.

50. Zhang *et alii* 2016, p. 1-25.

51. Walker 1986, p. 350; Salvadei *et alii* 2001, p. 715.

52. Wood *et alii* 1992, p. 343-370; Siek 2013, p. 97.

Bibliografie / Bibliography

Albert, Maples 1995: A. M. Albert, W. R. Maples, *Stages of epiphyseal union for thoracic and lumbar vertebral centra: a method of age determination for teenage and young adult skeletons*, Journal of Forensic Sciences, 40, 1995, p. 623–633.

Barry 2004: C. Barry, *Becoming consumers: looking beyond wealth as an explanation for villa variability: perspectives from the East of England*. Doctoral thesis, Durham University, 2004 (disponibil la <http://etheses.dur.ac.uk/1264/>).

Bezviconi 1972: G. Bezviconi, *Necropola Capitalei*, București, 1972.

Bourzgui 2012: F. Bourzgui, M. Sebbar, Z. Abidine, Z. Bentahar, *Management of Dental Impaction*, în F. Bourzgui (ed.), *Orthodontics - Basic Aspects and Clinical Considerations*, InTech, 2012, p. 219–246.

Buckberry, Chamberlain 2002: Jo L. Buckberry, A. T. Chamberlain, *Age estimation from the auricular surface of the ilium: A revised method*, American Journal of Physical Anthropology, 119, 2002, p. 231–239.

Buikstra, Ubelaker 1994: J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *Standards for data collection from human skeletal remains*, Arkansas Archeological Survey Research Series, No. 44, Fayetteville, 1994.

Connell 2008: B. Connell, *Preservation and archaeological data*, în N. Powers (ed.), *Human osteology method statement*, Museum of London, Londra, 2008, p. 9–11.

Florescu 1997: C. D. Florescu, *Bisericile Bucureștiului I. Crucile și troițele care au fost și care mai sunt*, Editura de casă Regie Proprie, 1997.

Ene 2015: C. M. Ene, *Moda în Țara Românească - secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 2015.

Felix 1901: I. Felix, *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea. Starea ei la începutul secolului al XX-lea*, Analele Academiei Române, seria 2, XXIII, 1901.

Florescu 1935: G. D. Florescu, *Din vechiul București. Biserici, curți boierești și hanuri după două planuri inedite de la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, București, 1935.

I.M.R. 1965: *Inscripțiile Medievale ale României*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1965.

Ionașcu 1959: I. Ionașcu, *Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770*, în RdI, XII, (1959), nr. 5, p. 114–115.

Ionescu-Gion 1899: G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*. Bucuresci, Stabilimentul grafic I. V. Sococ, Strada Berzei, nr. 59, 1899.

Îșcan et alii 1985: Y. M. Îșcan, S. R. Loth, R. K. Wright, *Age estimation from the rib by phase analysis: White females*, Journal of Forensic Sciences, 30, 1985, p. 853–863.

Giurescu 1967: C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București, 1967.

Goodman, Martin 2002: A. H. Goodman, D. L. Martin, *Reconstructing health profiles from skeletal remains*, în R. H. Steckel, J. C. Rose (ed.), *The Backbone of History Health and Nutrition in the Western Hemisphere*, 2002, p. 11–60.

Karsten 2017: J. K. Karsten, *A test of the preauricular sulcus as an indicator of sex*, American Journal of Physical Anthropology, 165 (3), 2017, p. 604–608.

Lemmy 2017: Ș. Lemmy, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, 2017.

Lovejoy 1985: O. C. Lovejoy, *Dental wear in the Libben population: Its functional pattern and role in the determination of adult skeletal age at death*, American Journal of Physical Anthropology, 68, 1985, p. 47–56.

Lovejoy et alii 1985: O. C. Lovejoy, R. S. Meindl, R. P. Mensforth, T. J. Barton, *Multifactorial determination of skeletal age at death: A method and blind tests of its accuracy*, American Journal of Physical Anthropology, 68, 1985, p. 1–14.

- Mann, Hunt 2006:** R. W. Mann, D. R. Hunt, *Photographic Regional Atlas of Bone Disease: A Guide to Pathological and Normal Variation in the Human Skeleton*, Charles C. Thomas Publisher, Illinois, Springfield, 2006.
- McKern, Stewart 1957:** T. W. McKern, T. D. Stewart, *Skeletal age changes in young American males: Analyzed from the standpoint of age identification*, Quartermaster Research and Development Command Technical Report EP, Natick, MA, 45, 1957.
- Mensforth et alii 1978:** R. P. Mensforth, O. C. Lovejoy, J. W. Lallo, G. J. Armelagos, *Part Two: The role of constitutional factors, diet, and infectious disease in the etiology of porotic hyperostosis and periosteal reactions in prehistoric infants and children*, Medical Anthropology, 2 (1), 1978, p. 1–59.
- Ortner 2003:** D. J. Ortner, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Academic Press, Oxford, 2003.
- Pădureanu 2006:** D. Pădureanu, *Considerații privind toponimul „plai” (cu referiri speciale la arealul Țării Moșilor)*, Sargeția Acta Musei Devensis, XXXIV, p. 801-805.
- Richardson, Russell 2000:** G. Richardson, K. A. Russell, *A Review of Impacted Permanent Maxillary Cuspids - Diagnosis and Prevention*, Journal de l'Association dentaire canadienne, 66 (9), 2000, p. 497-501.
- Salvadei et alii 2001:** L. Salvadei, F. Ricci, G. Manzi, *Porotic hyperostosis as a marker of health and nutritional conditions during childhood: studies at the transition between Imperial Rome and the Early Middle Ages*, American Journal of Human Biology, 13(6), 2001, p. 709-717.
- Samaritan 1938:** P. G. Samaritan, *Medicina și Farmacia în Trecutul Românesc. Vol. II 1775-1834*, Tipografia Cultura, București, 1938.
- Siek 2013:** T. Siek, *The Osteological Paradox and Issues of Interpretation in Paleopathology*, vis-à-vis: Explorations in Anthropology, 12 (1), 2013, p. 92–101.
- Soficaru et alii 2011:** A. Soficaru, M. Constantinescu, C. Radu, M. Culea, L. Andreică, *Date antropologice preliminare privind osemintele umane din necropola bisericii Sf. Sava (Piața Universității, București)*, Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice, I, 2015.
- Steele, Bramblett 2003:** D. G. Steele, C. A. Bramblett, *The Anatomy and Biology of the Human Skeleton*, Texas a & M Univ Pr, 2003.
- Šikanjića et alii 2019:** P. R. Šikanjića, Z. Premužićb, S. Meštrović, *Hide and seek: Impacted maxillary and mandibular canines from the Roman period Croatia*, International Journal of Paleopathology, 24, 2019, p. 89-93.
- Ubelaker, Volk 2002:** D. H. Ubelaker, C. G. Volk, *A test of the Phenice method for the estimation of sex*, Journal of Forensic Sciences, 47, 2002, p. 19–24.
- Walker 1986:** P. L. Walker, *Porotic hyperostosis in a marine-dependent California Indian population*, American Journal of Physical Anthropology, 69 (3), 1986, p. 345–354.
- Walker et alii 2009:** P. L. Walker, R. R. Bathurst, R. Richman, T. Gjerdrum, V. A. Andrushko, *The causes of porotic hyperostosis and cribra orbitalia: A reappraisal of the iron-deficiency-anemia hypothesis*, American Journal of Physical Anthropology, 139 (2), 2009, p. 109–125.
- White et alii 2011:** T. D. White, M. T. Black, P. A. Folkens, *Human Osteology*, third edition, Academic Press, 2011.
- White 1997:** D. J. White, *Dental calculus: recent insights into occurrence, formation, prevention, removal and oral health effects of supragingival and subgingival deposits*, European Journal of Oral Sciences, 105 (5), 1997, p. 508–522.
- Wood et alii 1992:** J. W. Wood, G. R. Milner, H. C. Harpending, K. M. Weiss, M.N. Cohen, L. E. Eisenberg, D. L. Hutchinson, R. Jankauskas, G. Česnys, M. A. Katzenberg, J. R. Lukacs, J. W. McGrath, E. A. Roth, D. H. Ubelaker, R. G. Wilkinson, *The Osteological Paradox: Problems of Inferring Prehistoric Health from Skeletal Samples [and Comments and Reply]*, Current Anthropology, 33 (4), 1992, p. 343-370.
- Zhang et alii 2016:** H. Zhang, D. C. Merrett, Z. Jing, J. Tang, Y. He, H. Yue, Z. Yue, D. Y. Yang, *Osteoarchaeological Studies of Human Systemic Stress of Early Urbanization in Late Shang at Anyang, China*, PLoS ONE 11(4).

Lista ilustrațiilor / List of illustrations

Planșa I. Planul cercetării arheologice de la Biserica „Manea Brutaru”, suprapus peste Planul Borroczyn 1852 și peste ortofotoplanul Bucureștiului 2010 (1).

Plate I. Archaeological research plan in the churchyard of “Manea Brutaru” (2020-2021) overlapping the 1852 Borroczyn plan and the orthophotoplan of Bucharest 2010 (1).

Planșa II. Detaliu cu biserica „Manea Brutaru” în: harta Bucureștiului după Purcel din 1790; (2) harta Bucureștiului după Pappasoglu din 1871 (3).

Plate II. Detail of the “Manea Brutaru” church on the map of Bucharest after Purcel from 1790; (2) the map of Bucharest after Pappasoglu from 1871 (3).

Planșa III. Poziția mormintelor în cadrul bisericii (4).

Plate III. The position of the graves within the church (4).

Planșa IV. Mormântul nr. M46 (5); Detaliu cu podoaba de păr găsită *in situ* (6).

Plate IV. Grave M46 (5); Detail with hair ornament found *in situ* (6).

Planșa V. Mormântul nr. M66 (7); Detaliu cu podoaba de păr găsită *in situ* (8).

Plate V. Grave M66 (7); Detail with hair ornament found *in situ* (8).

Planșa VI. Mormântul nr. M90 (9); Detaliu cu cerceul din sticlă și bronz (10).

Plate VI. Grave M90 (9); Detail with glass and bronze earring (10).

Planșa VII. Cripta mormântului M90 (11, 12).

Plate VII. The crypt of the M90 grave (11, 12).

Planșa VIII. Depuneri considerabile de tartru și pierderea antemortem M_1 (13); Canini incluși, diastema, hipodonție incisivi laterali (14), Pierderea antemortem și resorbție alveolară completă (15); Carie intermediară pe M_1 stânga (16); Osteoartrită pe epifizele proximale ale radiusului și cubitusului dreapta (17).

Plate VIII. Calculus deposits and antemortem tooth loss of M_1 (13); Impacted canines, diastema and hypodontia of lateral incisors (14); Antemortem tooth loss and complete alveolar resorption (15); Intermediate cavity on M_1 (16); Osteoarthritis on the proximal epiphyses of the right radius and ulna (17).

Planșa IX. Leziuni tipice pentru infecția cu sifilis prezente pe osul frontal (gome sifilitice) (18), maxilar (19), clavicule (20), manubrium (21), corpuri vertebrale (22), proces spinos vertebră toracală (23), humerus drept proximal (24), diafiza radius drept (25), metacarpian I (26), femur drept (27), femur stâng (28), *linea aspera* a femurului drept (29), tibia dreaptă (30), tibia stângă (31), calcaneul drept (32).

Plate IX. Typical lesions for syphilis infection present on the frontal bone (syphilitic gumma) (18), maxilla (19), clavicle (20), manubrium (21), vertebral bodies (22), spinous process of a thoracic vertebra (23), right proximal humerus (24), right radius diaphysis (25), I metacarpal (26), right femur (27), left femur (28), *linea aspera* of the right femur (29), right tibia (30), left tibia (31), right calcaneus (32).

Planșa X. *Cribra orbitalia* (33); Pierdere antemortem și atriția extremă a dentiției (34,36); Abces labial incisiv lateral stâng (35); Sulcus preauricular (37); Remodelările oaselor cauzate de înaintarea în vârstă (38, 39, 41, 42); Foramen sternal (40); Apertură septală prezentă pe ambii humeri (43).

Plate X. *Cribra orbitalia* (33); Antemortem tooth loss and extreme dental attrition (34,36); Left lateral incisive labial abscess (35); Preauricular sulcus (37); Bone remodeling caused by aging (38, 39, 41, 42); Sternal foramen (40); Septal aperture of the humeri (43).

Planșa XI. *Cribra orbitalia* (44); Sulcus preauricular (45).

Plate XI. *Cribra orbitalia* (44); Preauricular sulcus (45).

2

3

Planșa II. Detaliu cu biserica Manea Brutaru pe harta Bucureștiului după Purcel din 1790 (2) și pe harta Bucureștiului după Pappasoglu din 1871 (3).

Planşa III. Poziția mormintelor în cadrul bisericii.

5

6

Planșa IV. Mormântul nr. 46 (5); Detaliu cu podoaba de păr găsită *in situ* (6).

7

8

Planșa V. Mormântul nr. 66 (7); Detaliu cu podoaba de păr găsită *in situ* (8).

9

10

Planșa VI. Mormântul nr. 90 (9); Detaliu cu cercelul din sticlă și bronz (10).

11

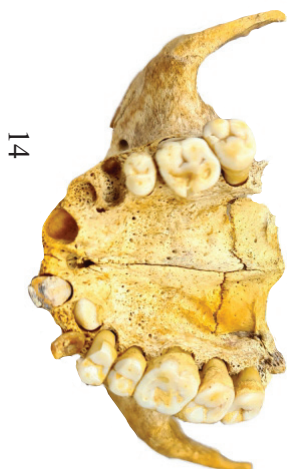

12

Planşa VII. Cripa mormântului nr. 90.

13

14

15

16

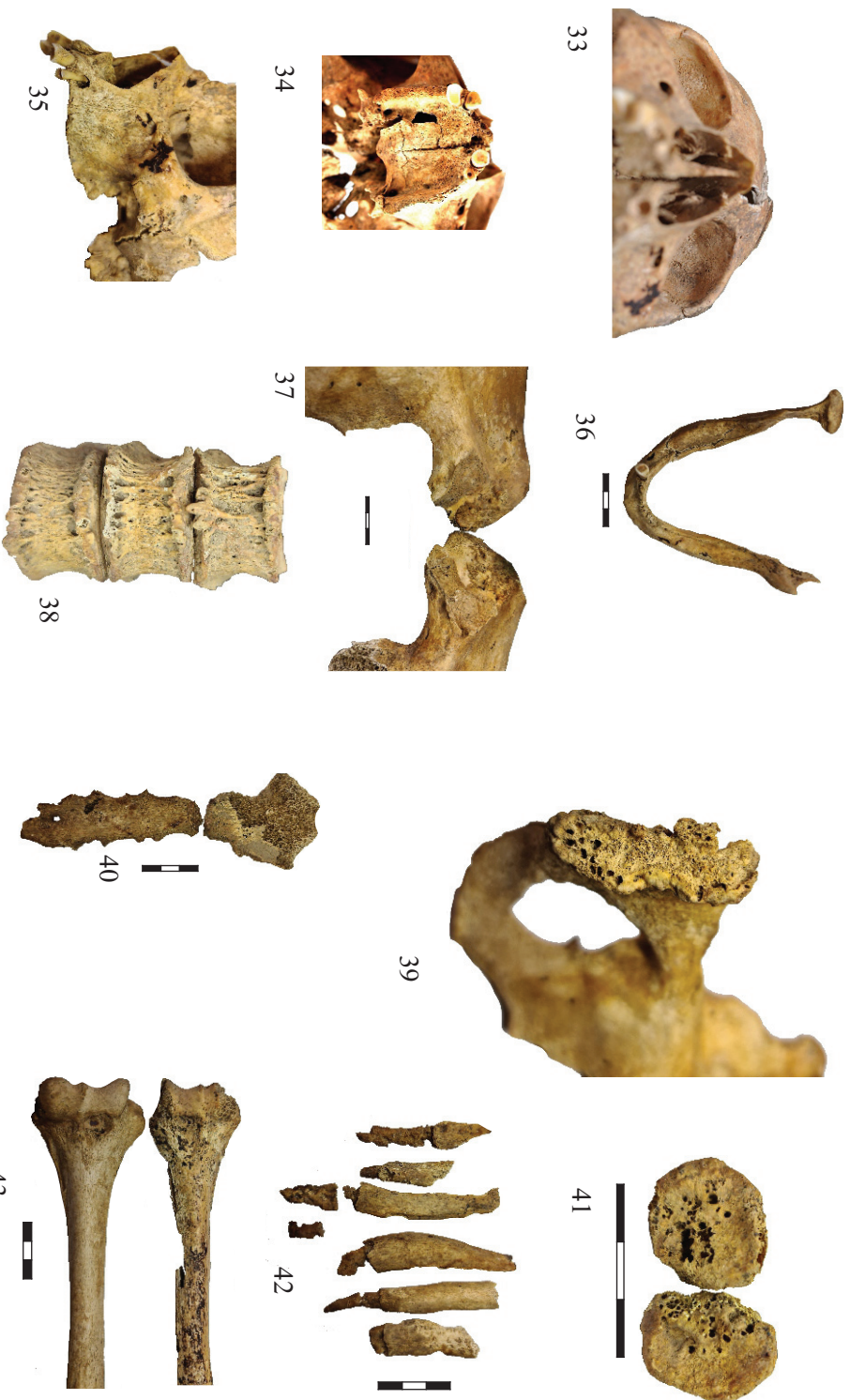

17

Plansa VIII. Depuneri considerabile de tartru și pierderea antemortem M1(13); Canini incluși, diastema, hipodontie incisivi laterali (14); Pierderea antemortem și resorbție alveolară completă (15); Carie intermediară pe M1 stânga (16); Osteoartrită pe epifizele proximale ale radiusului și cubitusului dreapta (17).

Plansa IX. Leziuni tipice pentru infecția cu sifilis prezente pe osul frontal (gome sifilitice) (18), maxilar (19), clavicule (20), manubrium (21), corpuri vertebrale (22), proces spinos vertebră toracală (23), humerus drept proximal (24), diafiza radius drept (25), metacarpian I (26), femur drept (27), femur stâng (28), linea aspera a femurului drept (29), tibia dreaptă (30), tibia stângă (31), calcaneul drept (32).

Plasă X. Criba orbitală (33); Pierdere anterioară și atria extremă a dinții (34,36); Abces labial incisiv lateral stâng (35); Sulcus preauricular (37); Remodelările oaselor cauzate de înaintarea în vârstă (38, 39, 41, 42); Foramen sternal (40); Apertură septală prezentă pe ambii humeri (43).

44

45

Planşa XI. Cribra orbitalia (44); Sulcus preauricular (45).